

13. Відтворення та економічне зростання на макрорівні

13.1. Сутність процесу відтворення в економіці

Відтворення — це фундаментальна характеристика економічного життя суспільства, що виражає **безперервність, повторюваність і відновлення процесу виробництва**, а також відтворення його матеріальних, соціальних і організаційних передумов.

У широкому розумінні відтворення охоплює **всю сукупність економічних відносин**, пов'язаних із виробництвом, розподілом, обміном і споживанням благ. На макрорівні воно відображає **рух національного продукту** від моменту створення до кінцевого використання, забезпечуючи цілісність економічного циклу.

Процес суспільного відтворення включає такі фази:

- **Виробництво** — процес створення матеріальних і нематеріальних благ, у ході якого використовуються ресурси (праця, капітал, земля, підприємницькі здібності, інформація).
- **Розподіл** — визначення часток участі різних суб'єктів у створеному продукті та доході.
- **Обмін** — перерозподіл благ і доходів між суб'єктами ринку через товарно-грошові відносини.
- **Споживання** — кінцева фаза, у якій продукт задовольняє потреби населення та відтворює робочу силу.

Відтворення має **подвійний характер** — матеріально-речовий (оновлення засобів виробництва, предметів споживання) та соціально-економічний (відтворення виробничих відносин, соціальних структур, форм власності).

Виділяють такі типи відтворення:

- **Просте відтворення**, коли масштаби виробництва залишаються незмінними;
- **Розширене відтворення**, коли виробництво збільшується завдяки нагромадженню капіталу, інвестиціям, упровадженню інновацій;

– **Звужене відтворення**, яке відображає спад економічної активності, кризу чи руйнування виробничих потенціалів [1].

То ж, **стійкий процес відтворення є необхідною умовою економічного розвитку**, оскільки він забезпечує сталість виробництва, оновлення ресурсної бази та підвищення суспільного добробуту.

13.2. Структура та рівні суспільного відтворення

Процес відтворення характеризується **багатовимірною структурою**, що охоплює економічні, соціальні, галузеві та просторові аспекти.

Матеріально-речова структура визначає співвідношення між виробництвом засобів виробництва (І підрозділ) та виробництвом предметів споживання (ІІ підрозділ). Збалансованість між цими підрозділами є умовою макроекономічної стабільності, адже надлишок виробництва в одному сегменті спричиняє структурні диспропорції.

Вартісна структура відображає співвідношення між складовими вартості сукупного продукту — спожитим капіталом (С), оплатою праці (V) і додатковою вартістю (m). Така структура формує основу для аналізу доходів і прибутковості національної економіки.

Соціально-економічна структура розкриває участь різних соціальних груп у створенні, розподілі та використанні національного продукту. Вона характеризує співвідношення між капіталом і працею, доходи різних верств населення, рівень соціальної справедливості.

Галузева структура визначає розподіл ресурсів між галузями виробництва. Оптимальне співвідношення між промисловістю, сільським господарством, сферою послуг і високотехнологічними секторами забезпечує економічну збалансованість і стійкість.

Відтворення робочої сили є особливим аспектом процесу відтворення. Воно включає не лише біологічне відновлення працівників, а й підтримку їхнього освітнього рівня, професійних навичок, здоров'я, соціального добробуту.

Сукупність цих структур забезпечує **цілісність і стабільність національної економічної системи**, а їх порушення веде до макроекономічних криз і соціальних диспропорцій [2].

13.3. Сутність і показники економічного зростання

Економічне зростання — це довгострокова тенденція **збільшення реального обсягу національного виробництва** та підвищення рівня добробуту населення. Воно виступає кількісним виразом процесу розширеного відтворення.

Основним узагальнюючим показником зростання є **валовий внутрішній продукт (ВВП)**, який відображає вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у країні за певний період.

Для комплексної оцінки використовують такі індикатори:

- темпи приросту реального ВВП;
- ВВП на душу населення;
- продуктивність праці;
- рівень зайнятості;
- капіталовіддача та капіталоемність;
- індекс інноваційного розвитку.

Залежно від характеру використання ресурсів, виділяють:

- **екстенсивне зростання**, що базується на залученні додаткових факторів виробництва (капіталу, праці, землі);
- **інтенсивне зростання**, що спирається на підвищення ефективності використання ресурсів, технічний прогрес, оптимізацію виробничих процесів [3].

Сучасні економіки демонструють **змішаний тип зростання**, де провідну роль відіграють інноваційні технології, освіта, цифровізація та розвиток людського капіталу.

13.4. Фактори та детермінанти економічного зростання

Темпи та сталість економічного зростання залежать від сукупності **внутрішніх і зовнішніх факторів**.

- **Природні ресурси** визначають матеріальну основу виробництва, хоча їхній вплив зменшується з розвитком технологій.

- **Людський капітал** є ключовим фактором у постіндустріальну епоху: освіта, кваліфікація, інноваційна спроможність працівників безпосередньо впливають на продуктивність праці.

- **Інвестиції та нагромадження капіталу** забезпечують розширення виробничого потенціалу.

- **Науково-технічний прогрес (НТП)** є рушійною силою довгострокового зростання, оскільки сприяє впровадженню нових технологій, енергозбереженню, автоматизації виробництва.

- **Інституційні фактори** (якість державного управління, стабільність правової системи, захист прав власності) створюють умови для економічної довіри й розвитку підприємництва.

- **Соціальні чинники** (культура праці, мотивація, соціальна згуртованість) формують сприятливий клімат для інновацій і співпраці.

- **Зовнішньоекономічні фактори** — доступ до міжнародних ринків, участь у глобальних ланцюгах створення вартості, приплив інвестицій і технологій [4].

Ефективна взаємодія цих факторів забезпечує **сталий тип економічного зростання**, який поєднує економічну ефективність, соціальну справедливість і екологічну збалансованість.

13.5. Теоретичні моделі економічного зростання

Історія економічної думки виробила низку моделей, що пояснюють механізми та умови економічного зростання.

- **Класична школа** (А. Сміт, Д. Рікардо) розглядала нагромадження капіталу й поділ праці як основні рушійні сили зростання.

- **Модель Харрода–Домара** наголошує на залежності темпів зростання від норми заощаджень і капіталоємності виробництва.

- **Неокласична модель Солоу** (1956 р.) показала, що стабільне зростання можливе лише за рахунок технічного прогресу, який є екзогенним чинником.
- **Ендогенні моделі (Р. Лукас, П. Ромер)** розвинули ідею, що джерелом технічного прогресу є внутрішні чинники — інвестиції в людський капітал, науку, інновації.
- **Інституційні концепції** сучасності (Д. Норт, Д. Асемоглу) підкреслюють роль політичних і правових інститутів, які визначають стимули для інноваційної діяльності.

Для України найпродуктивнішими є **змішані моделі**, що поєднують ендогенне зростання, державне стратегічне планування й інноваційну орієнтацію економіки.

13.6. Економічне зростання в Україні: сучасні тенденції та виклики

Економічний розвиток України у XXI столітті характеризується **перехідністю, структурною трансформацією та високою залежністю від зовнішніх чинників**.

Після кризи 2014–2015 рр. економіка поступово відновлювалась, однак повномасштабна війна 2022 р. спричинила різке падіння ВВП (на понад 30 %). Починаючи з 2023 р., відбувається **поступове відновлення**, зумовлене міжнародною фінансовою допомогою, відновленням експорту, зростанням оборонно-промислового виробництва та активізацією сектору послуг.

Актуальними тенденціями є:

- **зміщення економічної структури** у бік високотехнологічних секторів (ІТ, логістика, фінтех);
- **підвищення ролі державних інвестицій** у відновлення інфраструктури;
- **посилення інфляційних ризиків** і валютних коливань;
- **зростання частки трудової міграції**, що впливає на ринок праці;
- **активізація інтеграційних процесів** з ЄС, що відкриває нові можливості для експорту та інвестицій [5].

У перспективі сталого розвитку ключовими завданнями є **підвищення ефективності державного управління, розвиток людського капіталу,**

формування інноваційної економіки та забезпечення фінансової стабільності.

13.7. Взаємозв'язок відтворення та економічного зростання

Відтворення та економічне зростання — це **взаємозалежні сторони єдиного процесу суспільного розвитку**. Відтворення забезпечує постійність і стабільність виробництва, а економічне зростання — його розширення й удосконалення.

Стійке розширене відтворення створює передумови для зростання, а останнє, у свою чергу, розширює межі відтворення, сприяючи інноваціям, накопиченню капіталу й підвищенню продуктивності праці.

Отже, **економічне зростання є кількісним вираженням якісно вдосконаленого процесу відтворення**, що відбувається на основі гармонізації економічних, соціальних і екологічних цілей [6].

Контрольні питання:

1. Що таке суспільне відтворення і які його основні типи?
2. У чому полягає сутність економічного зростання та які його основні показники?
3. Які фактори визначають темпи економічного зростання?
4. Назвіть основні моделі економічного зростання.
5. Які особливості економічного зростання в Україні на сучасному етапі?
6. Як відтворення пов'язане з економічним зростанням?

Посилання на ресурси:

1. Кулиняк І. Я. *Економічне відтворення як основа сталого розвитку національної економіки*. Науковий вісник НЛТУ України, №29, 2019.

https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2019/29_16/10.pdf

2. Базилюк Я. Б. *Відтворення економічної системи та її структурні елементи*. Економіка України, №7, 2021.

<https://ekonomiaukr.org.ua/article/view/2021-7-2>

3. Пинзеник В. М. *Макроекономіка: Підручник*. Київ: КНЕУ, 2020.

4. Дяченко О. В. *Фактори економічного зростання в умовах глобалізації*. Ефективна економіка, №10, 2020.

<https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8272>

5. Міністерство економіки України. *Огляд економічної ситуації України* (2024).

<https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=ogljad-ekonomichnoi-situatsii>

6. Гальчинський А. С. *Економічна теорія: Політекономія*. Київ: Основи, 2018.